IŠ LIETUVIŠKOSIOS VILIAUS GAIGALAIČIO VEIKLOS MAŽOJOJE LIETUVOJE

NIJOLĖ STRAKAUSKAITĖ

Mažosios Lietuvos istorinė raida lėmė, kad dauguma gyventojų lietuvininkų buvo ūkininkai, o inteligentijos sluoksnis, deja, labai negausus. Vienas tų inteligentų buvo žymus Mažosios Lietuvos visuomenės, kultūros, evangelikų bažnyčios veikėjas Vilius Gaigalaitis. Iki šiol V. Gaigalaičio veikla mažai tyrinėta. Trumpai užsimenamas V. Gaigalaitis jo amžininkų darbuose apie Klaipėdos kraštą (1). J. Vanagaičio almanache „Kovos keliais" V. Gaigalaičio veikla vertinama itin tendencingai. Tai paaiškinama tuo, kad tarp šių žymių Klaipėdos krašto žmonių būta asmeninio pobūdžio nesutarimų ir konfliktų (2). Istorikės P. Žostautaitės straipsnyje glaustai apžvelgti svarbiausi V. Gaigalaičio politinio ir kultūros darbo etapai (3). Tačiau kvestionuotinas šiuose darbuose pateiktas V. Gaigalaičio politinės veiklos vertinimas, visiškai nekalbama apie jo darbą Lietuvos universitete (1925—1936). Remiantis Lietuvos valstybiniame archyve saugomais V. Gaigalaičio bylos dokumentais, jo atsiminimais, publikuotais Mažosios Lietuvos Fondo Kanadoje leidinyje „Lietuvos Pajūris", tikslinga plačiau panagrinėti įvairialypę V. Gaigalaičio veiklą.

V. Gaigalaitis gimė 1870 m. rugsėjo 27 d. Ragainės apskrityje, Naujienos kaime, ūkininkų šeimoje. Kaip visoje Mažojoje Lietuvoje, taip ir V. Gaigalaičio gimtinėje buvo dvikalbė aplinka, gyveno lietuvių ir vokiečių šeimos. Atsiminimuose V. Gaigalaitis taip apibūdino savo kaimo gyventojų santykius: „Mano mama nemokėjo vokiškai, o kaimynė Paulynienė lietuviškai. Bet visgi jiedvi susiprasdavo kiekviena savotišku liežuviu kalbėdamos. Jokios tautinės neapykantos tarp lietuvių ir vokiečių, ypač kaime, dar tuo laiku nebuvo" (4). Tačiau itin sustiprėjusi germanizacija XIX a. pabaigoje rimtai grėsė nutautėti lietuvininkams. Kraštą germanizavo bažnyčia, spauda, kariuomenė, visuomeninės organizacijos ir ypač mokykla. Kaip toli buvo pažengusi germanizacija mokyklose, atsispindi ir V. Gaigalaičio atsiminimuose: "Mokiniai daugiausia buvo lietuviai, bet mokykloje mokydavo beveik vien vokiškai. Tik retais atvejais užduodavo lietuviškai skaityti iš Naujojo Testamento arba iš Katekizmo atmintinai atsakyti. Vokietukai dėl to iš mūsų juokdavosi, o mes supykdavome, bet galiaus, ir gėdydavomės" (5). V. Gaigalaitis baigęs pradžios mokyklą troško toliau mokytis ir tėvams pritarus 1887 m. įstojo į Klaipėdos gimnaziją. Kitais 1888 m. jis persikėlė į Tilžės gimnaziją. Šiose gimnazijose lietuvių

kalba buvo dėstoma kaip dalykas, ir jų auklėtiniai naudojosi F. Kuršaičio „Lietuvių kalbos gramatika“, „Lietuvių kalbos žodynu“ bei K. R. Jakobio „Lietuvių literatūros chrestomatija“ (6). Taigi čia buvo palyginti geros sąlygos praturtinti lietuvių kalbos žinias. V. Gaigalaitis persikėlė į Tilžės gimnaziją, kaip pats rašė savo atsiminimuose, nes norėjo būti arčiau lietuviško tautinio judėjimo. Tuo metu Tilžė buvo lietuvių nacionalinio judėjimo centras. Čia lietuvių kalbos ir kultūros reikalais rūpinosi E. Jagomastas, J. Mikšas, Vydūnas ir daugelis kitų, veikė „Birutės“ draugija. V. Gaigalaičiui tai darė didelį poveikį: „Kai aš namuose būdamas skaitydavau laikraštyje, jog savaitgalyje Tilžės „Deutsches Haus“ (Vokiečių namai) viešbutyje bus lietuvių, ar ypač „Birutės“ draugijos susirinkimas, tai aš, negalėdamas ten nuvykti, vos galėjau nusiraminti“ (7). Tilžėje veikė ir Lietuvių literatūros draugija (Litauischen literarischen Geselschaft), kurios tikslas buvo organizuoti ir specialiai tyrinėti istorinį „mirštančios tautybės“ palikimą. Draugijos veikla skatino nuoširdžią pagarbą lietuvių tautai ir jos kultūros apraiškoms. Jos veikloje dalyvavo ne tik pasaulinio garso mokslininkai J. Boduenas de Kurtenė (Baudouin de Courtenay), F. Fortunatovas, A. Becenbergeris (Bezzenberger), bet ir Lietuvos bei Mažosios Lietuvos mokslo, literatūros, visuomenės veikėjai (Vydūnas, M. Šernius, K. Jurkšaitis), tarp jų ir V. Gaigalaitis (8).

Didėjančiam V. Gaigalaičio domėjimuisi lietuvių tautiniais reikalais turėjo reikšmės ir asmeninė pažintis su kai kuriais Tilžėje dirbusiais lietuvių veikėjais, pvz., su Jonu Kriaučiūnu. Jo paragintas V. Gaigalaitis rašė į „Varpą“ apie Mažosios Lietuvos bažnyčios ir lietuvių kalbos padėtį (9). Dalyvavimas Tilžės lietuvių kultūrinėje veikloje skatino jį imtis ir kitų darbų.

Dar besimokydamas gimnazijoje V. Gaigalaitis įkūrė moksleivių draugiją „Baltija“. Jos tikslas buvo švietėjiška veikla tarp lietuvių moksleivių: ragino skaityti lietuviškas knygas, rengė pranešimus įvairiais klausimais (10).

1892—1896 m. V. Gaigalaitis studijavo Karaliaučiaus ir Berlyno universitetuose teologiją. Atsiminimuose jis pažymi, kad buvo linkęs ir į kalbotyros studijas. Galutinį apsisprendimą studijuoti teologiją, matyt, lėmė tai, kad jis išaugo religingoje šeimoje, lietuvininkų aplinkoje ir buvo giliai tikintis žmogus. Studijuodamas teologiją V. Gaigalaitis gilinosi ir į lingvistiką bei kalbotyrą, o lemiamos reikšmės tam turėjo jo bendravimas su Karaliaučiaus universiteto profesoriumi A. Becenbergeriu. Jo patariamas V. Gaigalaitis studijavo lietuviškų pamokslų knygos rankraštį ir parengė mokslinį darbą „Die Wolfenbütteler litauische Postilenhandschrift a. d. Jahre 1573“ („Volfenbiutelio lietuviškos postilės 1573 metų rankraštis“). 1900 m. Karaliaučiaus

universitete V. Gaigalaitis apgynė disertaciją, už kurią jam buvo suteiktas filosofijos daktaro laipsnis. Tais pačiais metais jis įgijo evangelikų kunigo teises ir pradėjo dirbti Ramučiuose (Šilutės aps.), vėliau Priekulėje (1903—1915), po to tris metus Katyčiuose. V. Gaigalaitis turėjo autoritetą tarp tikinčiųjų, ir 1925 m. Lietuvių Evangelikų Liuteronų Sinodas išrinko jį senjoru bei patvirtino konsistorijos prezidentu (11). Šias pareigas jis ėjo aštuonerius metus. Dirbdamas V. Gaigalaitis stengėsi apginti lietuvių teises bažnyčioje, todėl užsitraukė Berlyno konsistorijos nemalonę.

Pradėjęs dirbti kunigu Priekulėje, V. Gaigalaitis įsijungė į politinę veiklą. Apsisprendimas žengti į politikos sferą V. Gaigalaičiui nebuvo lengvas pirmiausia dėl etinių motyvų, susijusių su jo, kaip kunigo, pašaukimu. Todėl 1903 m. gavęs netikėtą pasiūlymą kelti savo kandidatūrą rinkimuose į Prūsijos landtagą, V. Gaigalaitis ne iš karto sutiko. Juolab, kad situacija krašte prieš rinkimus buvo sudėtinga. Iki tol lietuviai, būdami konservatyvūs ūkininkai, nedalyvaudavo rinkimuose kaip savarankiška politinė jėga, o balsuodavo už vokiečių konservatorių partijos kandidatus. Tokią politinę orientaciją formavo lietuvių kalba leidžiami konservatoriškos pakraipos laikraščiai, o pirmiausia F. Kuršaičio „Keleivis". Stiprėjanti germanizacija lėmė dalies lietuvių siekimą priešintis šiai pavojingai tendencijai. Tie politiškai nuovokūs žmonės ir pasiūlė V. Gaigalaitį 1903 m. rinkimuose kandidatu į landtagą. Jie nesutiko su vokiečių konservatorių partijos pasiūlyta ir jai parankia Pašyšių ūkininko Butkeraičio kandidatūra (12). V. Gaigalaitis dar buvo renkamas deputatu į landtagą 1908 m. ir 1913 m.; taigi Klaipėdos ir Šilutės apygardų rinkėjų interesams jis atstovavo penkiolika metų. Savo parlamentinėje veikloje V. Gaigalaitis labiausiai akcentavo lietuvių teises mokykloje ir bažnyčioje. Vienoje iš pirmųjų kalbų, pasakytų Prūsijos landtage (1904 m. kovo 23 d.), V. Gaigalaitis pabrėžė, kad mokyklose, kur mokosi lietuviai mokiniai, neretai mokytojai nemoka nė žodžio lietuviškai, prašė valdžią imtis priemonių, kad bent vienas mokytojas tokiose mokyklose mokėtų lietuvių kalbą ir kad visi lietuvių vaikai tikybos būtų mokomi gimtąja kalba. Dėl gana nuosaikios šios kalbos formos V. Gaigalaitis susilaukė prieštaringų vertinimų ir net kritikos iš kai kurių lietuvininkų atstovų (13). Atsižvelgdamas į šias nuotaikas, V. Gaigalaitis ėmė atkakliau kelti landtage lietuvių kalbos mokyklose klausimus. 1912 m. kovo 22 d. kalboje jis prašė kulto reikalų ministrą paraginti mokyklų inspektorius vykdyti įstatymus dėl tikybos dėstymo lietuvių kalba (14). Nuosekliai gindamas lietuvių teises ir landtage, ir valdžios įstaigose V. Gaigalaitis užsitraukė konservatorių partijos ir aukštų valdžios pareigūnų nemalonę. Todėl 1913 m. V. Gaigalaitis pasitraukė iš vokiečių

konservatorių frakcijos landtage, užsirašydamas savarankišku lietuvių atstovu (15). Taigi V. Gaigalaičio politinė veikla buvo vertinama kontroversiškai: juo buvo nepatenkinti ir germanizacijos politikos vykdytojai, ir dalis lietuvininkų. To priežastis galėjo būti „vidurio pozicija", kaip pats V. Gaigalaitis prisipažino: "... aš einu vidurio keliu, netrypdamas nei ant dešinės, nei ant kairės" (16). Nors šis pasisakymas lietė 1924—1925 m. bažnytinį ginčą, kai vyko aštrios diskusijos dėl Klaipėdos krašto evangelikų bažnyčios atsiskyrimo nuo Karaliaučiaus konsistorijos, visgi galima daryti prielaidą, kad ši frazė išreiškė ir V. Gaigalaičio visuomeninės-politinės veiklos moto.

Pirmojo pasaulinio karo metais V. Gaigalaitis stengėsi padėti Mažosios Lietuvos lietuvininkams, palaikydamas ryšius su vokiečių vyriausybės atstovais bei kariuomenės vadovybe. Jis parašė platų memorandumą Vokietijos kancleriui T. Betmanui Holvegui (Bethmann-Hollweg), nurodydamas karinės valdžios beatodairišką krašto išnaudojimą, baisų lietuvių skriaudimą ir siūlė keisti okupacinės valdžios politiką Lietuvoje (17). Karo metais V. Gaigalaitis pasisakė ir dėl Mažosios Lietuvos ateities. Knygoje „Die Litauische-baltische Frage" („Lietuvių-baltų klausimas") jis aiškino, kad palyginti gera ekonominė lietuvių padėtis Vokietijos valstybėje yra svarus argumentas, kuris galėtų lemti Mažosios Lietuvos gyventojų norą pasilikti toje valstybėje (18). Tokiai rezervuotai V. Gaigalaičio pažiūrai į abiejų pusių lietuvių susijungimo perspektyvą reikšmės turėjo dar tik bręstanti nepriklausomos Lietuvos idėja bei krašto ekonominis atsilikimas lyginant su Vokietija. Reikia manyti, kad V. Gaigalaitis darė įtaką politikams. Jis priklausė 1917 m. Berlyne įsteigtai Vokiečių-Lietuvių draugijai, kuri siekė per savo leidinį „Das Neue Litauen" („Naujoji Lietuva") supažindinti vokiečių visuomenę su lietuvių politine ir kultūrine veikla, pritardama Lietuvos nepriklausomybei tik sąjungoje su Vokietija, nes tokios pozicijos laikėsi ir dauguma reichstago partijos vadų. Nereikia pamiršti, kad ir kai kurie kiti žymūs to meto Mažosios Lietuvos veikėjai yra pasisakę už orientaciją į Vokietiją, tarp jų ir Vydūnas (20). V. Gaigalaitis net 1918 m. pabaigoje abejojo dėl Mažosios Lietuvos prisijungimo prie Lietuvos tikslingumo. Todėl kai 1918 m. lapkričio mėn. įsikūrusi Prūsų lietuvių tautinė taryba, kuri pasisakė už susijungimą su Lietuva, pasiūlė jam pirmininko postą, jis tų pareigų atsisakė (21). Tačiau netrukus V. Gaigalaitis tapo vienu aktyviausių jungimosi su Lietuva šalininkų, todėl reikėtų sutikti su V. Žalio prielaida: „Taigi arba dr. Vilius Gaigalaitis buvo lietuviškas Makiavelis, arba jis, kaip ir dauguma to meto tautinės pakraipos politikų Rytų ir Vidurio Europoje, tegalėjo veikti tik tam tikrose ribose?" (22).

1919 m. balandžio 28 d. Versalio taikos sutartimi atskyrus Klaipėdos kraštą nuo Vokietijos, V. Gaigalaitis jau nedvejodamas pasisakė už Klaipėdos krašto prijungimą prie Lietuvos. Šį apsisprendimą jis parėmė konkrečia veikla, padėdamas Lietuvos vyriausybei sudėtingoje diplomatinėje kovoje dėl Klaipėdos krašto: 1921 m. jis Vyriausybės pavedimu buvo nuvykęs į Londoną tartis dėl Klaipėdos krašto perspektyvų. 1922 m. lapkričio 3—4 d. Paryžiuje Prūsų lietuvių tautinės tarybos vardu V. Gaigalaitis pateikė parciškimą specialiai Ambasadorių konferencijos komisijai, argumentuodamas Klaipėdos krašto prijungimo prie Lietuvos būtinumą (23). Susijungus Klaipėdos kraštui su Lietuva 1923 m., V. Gaigalaitis buvo išrinktas į pirmąją Direktoriją, vadovaujamą E. Simonaičio (1923 01 15—1923 02 14), vėliau tapo krašto mokyklų decernentu (24). Iš jo buvo tikėtasi griežtų reformų stiprinant lietuvių padėtį mokyklose, bet jis to nepadarė. Atsiminimuose V. Gaigalaitis apie tai rašo: "... karštuoliai mane užsipuolė (...), kad aš mokyklose nedaręs tvirtų žygių jas kuo veikiausiai visiškai sulietuvinti". Vokiečių atstovai jam taip pat reiškė nuogąstavimus, todėl tolesnius žingsnius jis taip paaiškina: „Man rodėsi, kad toks skubotas mokyklų sulietuvinimas negeistinų pasekmių galėtų turėti, ir todėl aš į „Memeler Dampfboot" („Klaipėdos garlaivis") parašiau žinutę iš Direktorijos, kad dėstomoji kalba liaudies mokyklose lieka vokiečių. Aš tą klausimą turiu prisipažinti nebuvau gerai apsvarstęs, nes buvau vien į Klaipėdos miesto mokyklas atsižvelgęs" (25). Klaipėdos mieste skirtingai nuo kaimo vietovių absoliučią gyventojų daugumą sudarė vokiečiai. Netrukus V. Gaigalaitis kartu su E. Simonaičio Direktorija atsistatydino ir pasitraukė iš politinės veiklos, atsidėdamas kultūros ir švietimo darbui. Jo dėmesį patraukė sunki lietuviškų mokyklų Klaipėdos krašte padėtis.

1923 m. prijungus Klaipėdos kraštą prie Lietuvos, čia veikė 241 pradžios mokykla, ir tik vienoje buvo dėstoma lietuvių kalba (26). Keletas Klaipėdos krašto Statuto straipsnių (pvz., 25 ir 27) atvėrė galimybes derinti lietuvių ir vokiečių interesus mokyklose ir pirmiausia siekti abiejų kalbų lygiateisiškumo. Tačiau lietuviškų vadovėlių ir mokytojų, gebančių lietuviškai mokyti, stygius bei vokiečių mokinių tėvų protestas prieš bandymą pakeisti mokyklų programas neleido 1923—1926 m. įgyvendinti lietuvių ir vokiečių kalbų lygiateisiškumo krašto mokyklose. Todėl nuo 1926 m. buvo pradėtos kurti privačios lietuviškos pradžios mokyklos. Šį darbą vykdė Klaipėdos krašto Mokyklų draugija, kurios steigėju ir pirmininku iki pat 1939 m. buvo V. Gaigalaitis. Mokyklų draugija steigė privačias pradžios ir aukštesniąsias mokyklas, tam tikslui nuomojo patalpas arba statė pastatus, rūpinosi

inventoriumi bei mokytojų kadrų komplektavimu, mokinių šelpimu. Tuo būdu Mokyklų draugija siekė sudaryti sąlygas krašto lietuviams mokyti vaikus gimtąja kalba. 1938 m. Mokyklų draugijai priklausė 60 pradžios mokyklų ir 2520 mokinių, iš kurių 1501 buvo kilęs iš Klaipėdos krašto (27). Toks lietuviškų mokyklų skaičius sudarė tam tikrą atsvarą vokiškoms mokykloms krašte ir laidavo gyventojams pasirinkimo galimybę. Tai taip pat buvo svarbi prielaida palaikyti ilgaamžę lietuvių kultūrinę tradiciją Klaipėdos krašte.

V. Gaigalaičio humanistinė pozicija pasireiškė labdaros veikloje. Daugiausia jis nuveikė, vadovaudamas evangelikų labdaros ir kultūros švietimo draugijai „Sandora". Ši draugija buvo įsteigta Klaipėdoje 1904 m. K. Lokio iniciatyva, bet nuo 1905 m. iki 1939 m. jai vadovavo V. Gaigalaitis, iš esmės visas darbas „pasiliko labiausiai ant pirmininko pečių", kaip jis pažymėjo minint draugijos 30-ties metų sukaktį (28). „Sandora" leido mėnesinį žurnalą „Pagalba", kuriame buvo spausdinami daugiausia religinio bei švietėjiško pobūdžio straipsneliai. Plačiau vystyti savo veiklą „Sandora" galėjo nuo 1908 m., kai įsigijo namų valdą Klaipėdos centre. „Sandoros" namuose vyko draugijos susirinkimai, įvairūs renginiai, veikė sekmadienio mokykla. Čia įsikūrė ir knygynas, kuriame buvo galima įsigyti lietuviškų knygų. Sekmadienio mokykla „Sandoros" namuose pradėjo veikti 1922 m. V. Gaigalaičio iniciatyva, norint, kad mokiniai geriau išmoktų lietuvių kalbą. Į šią mokyklą rinkdavosi lietuviai moksleiviai, dažniausiai iš kaimo neturtingų ūkininkų vaikai. O ir valdiškose mokyklose buvo nemažai tokių nepasiturinčių mokinių, todėl „Sandoros" draugija ėmėsi juos šelpti. Norėdamas gauti tam reikalingų lėšų, taip pat lėšų „Sandoros" knygynui, chorui, orkestrui išlaikyti, V. Gaigalaitis ne kartą kreipėsi į Klaipėdos krašto gubernatorių (29). „Sandora" turėjo didelę ir gausiai lankomą, ypač po 1923 m., biblioteką. V. Gaigalaičio indėlis komplektuojant biblioteką didžiulis. Jis ieškojo senų leidinių, atidavė „Sandorai" didelę savo knygų rinkinio dalį. Dabar didžioji šios bibliotekos knygų dalis yra Valstybinėje Prūsijos kultūros palikimo bibliotekoje Berlyne (30).

„Sandora" išlaikė invalidų vaikų ir senelių prieglaudas Plikiuose ir Tauragėje. Šiam tikslui reikalingas nekilnojamas turtas (Tauragės majorato centras) buvo įsigytas V. Gaigalaičio pastangų dėka (31).

V. Gaigalaitis stengėsi aprėpti įvairias Klaipėdos krašto lietuvių kultūrinio gyvenimo sritis. Štai 1924 m. jis kartu su lietuvių ir vokiečių mokslininkais, visuomenės veikėjais įsteigė Muziejaus draugiją ir buvo jos pirmininku iki 1939 metų. Per tą laikotarpį buvo surinkta ir suregistruota daugiau kaip 8 tūkst. eksponatų, atspindinčių savitą

krašto gyventojų buitį, liaudies meno tradicijas (32). V. Gaigalaitis priklausė dar kelioms krašto kultūros švietimo organizacijoms: jis buvo „Aukuro" draugijos vienas steigėjų ir jos valdybos narys (1922-1924), taip pat pasaulinio ekumeninio sąjūdžio Klaipėdos skyriaus, įsteigto 1928 m., valdybos narys.

Reikia pažymėti, kad iki šiol istorinėje literatūroje visiškai neatsispindi gana ilgas dr. V. Gaigalaičio akademinės veiklos laikotarpis Lietuvos universiteto (nuo 1930 m. Vytauto Didžiojo universiteto) Evangelikų Teologijos fakultete, kurį steigiant jis aktyviai dalyvavo. Kartu su P. Jakubėnu bei K. Kurnatausku nuo 1925 m. rugsėjo 16 d. sudarė fakulteto mokslininkų branduolį (33). V. Gaigalaičio akademinė karjera klostėsi sėkmingai: 1927/1928 m. m. jis buvo fakulteto dekanas, nuo 1928 m. — Praktinės teologijos katedros docentas, o 1930 m. jis tapo šios katedros ekstraordinariniu profesoriumi. 1926—1936 m. V. Gaigalaitis dėstė šiuos dalykus: vidinę ir pagonių misiją, sociologiją, liturgiką, etiką, apologetiką, praktinę egzegezę, katechetiką, vadovavo homiletiniam (religinių pamokslų teorijos), liturginiam ir graikų kalbos seminarui (34). Be to, jis buvo fakulteto bibliotekos vedėjas. V. Gaigalaičiui buvo nelengva derinti darbą universitete ir aktyviai dalyvauti Klaipėdos krašto visuomeniniame gyvenime. Jis gyveno Klaipėdoje, o į Kauną atvykdavo tik tam tikromis dienomis. Pavyzdžiui, 1936 m. rudens semestro tvarkaraštis buvo sudarytas taip, kad profesorius buvo užimtas dvi dienas per dvi savaites (35). Tačiau tai buvo paskutinis profesoriaus dr. V. Gaigalaičio darbo universitete semestras, nes tų pačių metų rugsėjo 15 d. prezidento aktu Evangelikų Teologijos fakulteto veikla buvo suspenduota, o mokslinio personalo nariai, tarp jų ir V. Gaigalaitis, atleisti (36). Tokiam Lietuvos vyriausybės sprendimui turėjo įtakos tai, kad jau 1935 m. paaiškėjo, jog Centro valdžios siekiai įsitvirtinti Klaipėdos krašte ekonomiškai ir politiškai, nors gubernatorius Jonas Navakas (1933 11 18 — 1935 04 04) ir vykdė ryžtingą politiką, patyrė nesėkmę (37). Nepriimtinos Centro valdžiai buvo ir V. Gaigalaičio mintys, išsakytos Vytauto Didžiojo universiteto leidinyje: "...Kaunas, kaip katalikų bažnytinio veikimo centras, nėra vieta evangelikų teologams ruošti. Be to, Klaipėdos krašte yra nemažai jaunų mokytojų, kurie noriai studijuoja teologiją, bet į Kauną jie nevyksta dėl finansinių ir tikybinių sumetimų" (38). Todėl V. Gaigalaitis siūlė Evangelikų Teologijos fakultetą perkelti į Klaipėdą, norėdamas dar kartą atkreipti Centro valdžios dėmesį į protestantišką Klaipėdos krašto tradiciją, kurios nenorėjo paisyti Kaunas.

1939 m. kovo 22 d. naciams užėmus Klaipėdą, V. Gaigalaitis dėl savo lietuviškos veiklos turėjo pasitraukti į Lietuvą, o 1941 m. — į

Vokietiją. Čia jis pakliuvo gestapo nemalonėn ir paskutinius gyvenimo metus praleido namų arešte. Mirė V. Gaigalaitis 1945 m. lapkričio 30 d. Bretene, ten ir buvo palaidotas. 1994 m. lietuvininkų bendrijos „Mažoji Lietuva" pastangomis V. Gaigalaičio ir jo žmonos palaikai buvo pargabenti į Klaipėdą ir palaidoti Elniškės evangelikų kapinėse šalia Priekulės, kurioje ilgą laiką V. Gaigalaitis dirbo pastoriumi.

1942—1945 m. parašytuose atsiminimuose V. Gaigalaitis taip įvertino nueitą gyvenimo kelią: „Bet ir tada, kai pradingo ir įsigyti žemiški turtai, vis jutau esąs turtingai aprūpintas, taip, kad nieko nestokojau. O ir jie nebūtų dingę, jei būčiau sugebėjęs iš savo širdies išbraukti tėvynės ir tautos meilę. Bet ir šiandien džiaugiuosi, kad likau šitiems mano idealams ištikimas" (39).

V. Gaigalaičio lietuvišką veiklą galėtume skirti sąlyginai į du etapus — iki 1923 m. ir po Klaipėdos krašto prijungimo prie Lietuvos. Pirmajame etape jis ne tik evangelikų bažnyčios bei visuomenės veikėjas, bet ir politikas, tiesa, nuosaikus, kurio tam tikri politiniai žingsniai ir pasisakymai iki šiol vertinami kontroversiškai. Po 1923 m. V. Gaigalaitis visas jėgas skyrė lietuvių kalbos teisėms krašto mokyklose ir bažnyčiose ginti, palaikydamas lietuvininkų kultūrinę tradiciją. Ši jo veikla leidžia teigti, jog V. Gaigalaitis yra tipiškas negausios, bet tiek daug nuveikusios ginant prigimtines krašto gyventojų teises į savo kalbą ir kultūrą mažlietuvių plejados atstovas, kurie dažnai rezervuotai žiūrėjo į Lietuvos valdžios politines aspiracijas, bet produktyviai dirbo kultūrinį darbą. Taigi Vilius Gaigalaitis įėjo į Mažosios Lietuvos istoriją kaip viena iš labiausiai nusipelniusių kraštui asmenybių.

Straipsnyje paliesti anaiptol ne visi labai plačios V. Gaigalaičio veiklos aspektai, nes tai pirmas bandymas plačiau aptarti jo nuopelnus Mažajai Lietuvai. Atsakymus į daugelį klausimų tikimasi rasti ištyrinėjus V. Gaigalaičio asmeninį archyvą. Tai tolesnio darbo perspektyva.

Klaipėdos universitetas

LITERATŪRA

1. Bruožis A. Mažosios Lietuvos mokyklos ir lietuvių kova dėl gimtosios kalbos. — Kaunas, 1935; Klaipėdiškis A. Mažosios Lietuvos politikos veidrodis. — K.; 1923 m. kovo 20 diena Mažosios Lietuvos prisiglaudimui paminėti. — K.

2. Lietuvos Valstybinis Archyvas (toliau LVA). Klaipėdos krašto Lietuviškų Organizacijų komiteto prezidiumo posėdžio 1935 m. rugpjūčio 19 d. protokolas. — F. 1498. —

Ap. 1. 7. — L. 9; Vanagaitis J. Kovos keliais // Almanachas — Klaipėda, 1938. — P. 134—135; 154-156.

3. Žostautaitė P. Vilius Gaigalaitis // Kraštotyra. — Vilnius, 1971. — P. 101—107.

4. Prof. dr. V. Gaigalaičio atsiminimai // Lietuvos Pajūris. — 1987. — Vasaris.

5. Ten pat.

6. Kaunas D. Mažosios Lietuvos bibliotekos. — Vilnius, 1987. — P. 56.

7. Prof. dr. V. Gaigalaičio atsiminimai // Lietuvos Pajūris. — 1987. — Gegužė.

8. Kaunas. D. Mažosios... — P. 84.

9. Iš Prūsų Lietuvos // Varpas. — 1891. — Lapkritis. — P. 175.

10. Prof. dr. V. Gaigalaičio atsiminimai // Lietuvos Pajūris. — 1987. — Birželis.

11. Lietuvių enciklopedija. — Bostonas, 1955. — T. 6. — P. 461.

12. Prof. dr. V. Gaigalaičio atsiminimai // Lietuvos Pajūris. — 1970. — Lapkritis.

13. Bruožis A. Mažosios... — P. 58—62.

14. Ten pat. — P. 68.

15. Klaipėdiškis A. Mažosios... — P. 180.

16. Gaigalaitis V. Atsiliepimas // Pagalba. — 1925. — Nr. 4—5. — P. 46.

17. Čepėnas P. Naujųjų laikų Lietuvos istorija. — Chicago, 1986. — T. 2. — P. 177.

18. Gaigalaitis V. Die Litauisch-baltische Frage. — Berlin, 1915. — P. 22.

19. Čepėnas P. Naujųjų... — P. 196.

20. Lopata R. Lietuvių inteligentijos politinė veikla 1914—1915 metais // Lietuvos atgimimo istorijos studijos. — Vilnius, 1991. — P. 247.

21. Žostautaitė P. Vilius Gaigalaitis // Kraštotyra. — 1971. — P. 105.

22. Žalys V. Kova dėl identiteto. — Lüneburg, 1933. — P. 16.

23. Valsonokas R. Klaipėdos problema. — Vilnius, 1989. — P. 82—83.

24. V. Gaigalaičio autobiografija / LVA. — F. 631. — Ap. 3. — B. 188. — L. 15.

25. Prof. dr. V. Gaigalaičio atsiminimai // Lietuvos Pajūris. — 1987. — Rugpjūtis.

26. Žostautaitė P. Klaipėdos kraštas 1923—1939. — Vilnius, 1992. — P. 202.

27. Ten pat. — P. 210.

28. Gaigalaitis V. Lietuvių evangelikų draugijos „Sandora" darbų peržvalga 30 metų laikotarpyje 1904—1934 // Pagalba. — 1934. — Nr. 4—5. — P. 5.

29. V. Gaigalaičio raštas Klaipėdos krašto Gubernatoriui 1929 m. balandžio 10 d. // LVA — F. 1493. — Ap. 1. — B. 1. — L. 151.

30. Baltica. Depositum Vilius Gaigalaitis. — Berlin, 1980.

31. Gaigalaitis V. Lietuvių evangelikų draugijos „Sandora" darbų peržvalga 30 metų laikotarpyje 1904—1934 // Pagalba. — 1934. — Nr. 4-5. — P. 11.

32. Kaunas D. Mažosios... — P. 158.

33. Lietuvos Respublikos Prezidento 1925 m. rugsėjo 16 d. aktas / LVA. — F. 631. — Ap. 3. — B. 188. — L. 2; Kaunas D. Kelios publikacijos iš V. Gaigalaičio archyvo // Mažoji Lietuva. — 1993. — Vasario 26.

34. Vytauto Didžiojo universiteto Evangelikų Teologijos fakulteto posėdžio protokolas 1936 m. gegužės 25 // LVA. — F. 631. — Ap. 3. — B. 188. — L. 44.

35. Evangelikų Teologijos fakulteto informacija / LVA. — F. 631. — Ap. 3. — B. 188. — L. 6.

36. Respublikos Prezidento aktas 1936 m. rugsėjo 15 d. / LVA. — F. 631. — Ap. 3. — B. 188. — L. 43.

37. Žalys V. Kova... — P. 82.

38. Gaigalaitis V. Ar keltinas Evangelikų Teologijos fakultetas į Klaipėdą // V. D. universiteto žinios. — 1936. — Nr. 2. — P. 37—38.

39. Prof. dr. V. Gaigalaičio atsiminimai // Lietuvos Pajūris. — 1986. — Spalis.

TRUMPAI APIE AUTORĘ

Nijolė Strakauskaitė — Klaipėdos universiteto dėstytoja, humanitarinių mokslų daktarė. Mokslinių interesų sritis — Mažosios Lietuvos istorijos problemos.